LIL TEMI ZAMMIT

LI MIET FIT-2 TA' NOVEMBRU 1935

TIFKIRA U TISLIMA

Il-mewt tal-għaref, li ma jżommx għerfu moħbi u anqas ma jurih biex jitkabbar bih, imma jħaddmu kollu għall-ġid u għall-ġieh ta' artu, tħalli warajha ħasra u faraġ, ħasra iebsa għat-telfa tiegħu u faraġ ħelu għall-ġid li għamel lil artu. Il-għaref ħaddiem ma jmut qatt għal kollox, għax jekk tintefa l-ħajja tal-ġisem, tibqa' tixgħel u tħeġġeġ il-ħajja tal-ħedma tiegħu, ta' dik il-ħedma li minn ruħu tnisslet u ssawwret.

Ħasra mtoffija bil-faraġ ħalliet fostna l-mewt ta' Sir Temi Zammit. Bniedem mogħni b'dehen kbir u rqiq li jħaddan mhux biss il-ftit li jidher quddiemna, imma li jiġri aktar fil-bogħod il-bogħod u jinfed l-eħxen dlamijiet u jikxef l-eqdem ġrajja tal-ħajja tal-bniedem, iqabbilhom, iqassamhom, igħaqqadhom u jibnihom f'ħajja mitlufa u minsija, imma li għexuha misserijietna l-eluf ta' snin ilu, Temi Zammit ried jagħti u ta ħajtu kollha, ħiltu kollha, dehnu kollu għal Malta. Imħabbeb ma' għorrief barranin seta', bħal ma għamel xi ħadd ieħor, jitfa' fuq artijiet oħra għerfu, u ħaddem għerfu f'tagħrif u tikxif fuq artijiet barranin. Imma l-ewwel Malta; għal Temi Malta fuq kollox u fuq kullħadd. Min ma jarax id-dawl li tefa' Temi fuq l-istorja ta' Malta? Jekk illum niftaħru li Malta ilha mgħammra bin-nies eluf ta' snin qabel Kristu, lilu nafuh, li għalhekk jixraqlu u jistħoqqlu l-isem ta' «missier il-*preistorja* Maltija».

Imma Temi Zammit ma żammx għerfu għalih. F'kotra ta' kitba, issa f'għamla ta' ktieb, issa f'għamla ta' artikoli

f'rivisti barranin, Temi wera lid-dinja xinhi Malta, x'kienet il-ħajja tagħha u l-bidu tal-ħajja tagħha u meta bdiet il-ħajja tagħha; wera x'hemm maħżun ġo fiha, taħt l-art, u kemm tista' titfa' dawl l-istorja bikrija ta' Malta fuq l-istorja tal-artijiet ta' madwarha. U l-kitba ta' Temi għaqlija u mdawwla ġibdet għajnejn l-għorrief fuq Malta; u Malta rtefgħet u għoliet fil-għożża tad-dinja.

Mhux fil-kitba biss dehret il-ħedma ta' Temi Zammit. Biex Malta l-qadima tkun dejjem quddiemna b'ruħha u ġisimha Temi ġema' l-fdalijiet kollha li seta' tal-ewwel żmenijiet u taż-żmenijiet imwaħħrin ukoll, qassamhom bħala xhieda ta' ħajja mgħoddija. Il-Mużew! Hemm nafuh 'il Temi, hemm konna narawh; imma ftit, naħseb, jafu li kien hu li fetħu u rawwmu fl-ewwel dar tiegħu quddiem San Ġwann. Kienet is-sena 1901. Is-sultan tagħna, Ġorġ Ħamsa, li kien għadu Duka, kif kien idur is-saltna ingliża, għadda minn Malta. Saret wirja ta' fdalijiet u xogħlijiet qodma. Ingħoġbot u tfaħħret; u l-Gvernatur ta'dak iż-żmien, Grenfell, ried li jitwaqqaf Mużew u ħalla fi ħsieb Temi Zammit ix-xogħol. Minn dak iż-żmien il-Mużew kien il-ħajja tiegħu. Kull ma naraw illum il-Mużew: fuħħar, żġieġ, għadam, ħaġar minqux; kollox hu ġema', kollox hu qiegħed fiż-żġieġ b'dehen ta' għaref u bi mħabba ta' qalb mixgħula. U, barra mill-Mużew, f'Ħal Saflieni, fil-Villa Rumana tar-Rabat, fil-Villa ta' Għajn Tuffieħa, f'Malta u Għawdex kollha ma hawnx ħaġra waħda taż-żmenijiet qodma li ma ħassetx il-ħarsa ħelwa u l-id ħanina ta' Temi Zammit.

Ħeġġa bħal din għall-istorja qadima ta' Malta ma setgħetx titnissel ħlief f'qalb li tħobb 'il Malta. U din l-imħabba lejn Malta nfexxet f'ħedma oħra: il-kitba tal-Malti. Temi kien wieħed minn dawk il-Maltin kbar, bħal Pawlu Bellanti u Napuljun Tagliaferro, li fil-kobor ta'

ġieħhom u ta' għerfhom ma jinsew qatt il-kotra tal-ħaddiema, il-kotra nieqsa mit-tagħlim, il-kotra li ma tafx ħlief ilsien wieħed. U għal din il-kotra kbira Temi kiteb kotba ta' tagħlim fuq il-Ħolqien u fuq il-Ġrajja ta' artna; kiteb ħrejjef biex igħallem u jdaħħak, u kiteb b'sengħa, bi ġmiel u bi ħlewwa li ftit bħalu.

Temi Zammit kien il-ħabib ta' kullħadd. Iwissi, iwiddeb, iħajjar, iħeġġeġ dejjem b'qalb safja u dejjem għall-ġid. Tħabat magħna biex il-Malti jintrefa', u kull meta fit-taħbit tagħna staqsejnieh il-fehma tiegħu, kelmtu kienet dejjem għalina amar is-sultan. Bi tbissima f'fommu u b'idejh miftuħa kien jilqagħna, kull meta konna mmorru narawh il-Mużew. Ħabbejnieh aħna u ħabbu kullħadd; u llum li ma għadux magħna l-akbar faraġ tagħna hu x-xogħol li ħallielna, għax fih inħossu qalbu tħabbat bħal meta kien għadu magħna.

Lill-għaref, lill-ħabib, lill-missier

tifkira dewwemija

u tislima minn qalb mixgħula minn qalbu.

P.P. Saydon